

Atatürk Döneminde Askerî Fabrikalar

1900'lü yılların başından Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar yabancı devletlerin Osmanlı topraklarını işgali döneminde savunma sanayinde ve savunma sanayi yönetiminde bazı gelişmeler oldu.

1908 yılında Tophane Müşirliği kaldırılarak Harbiye Nezaretine bağlı olarak "Tophane Nazırlığı" unvanı altında, askerî fabrikalar, işletmeler ve diğer yan sanayiler faaliyette bulunmakla beraber, 1909 yılında bu duruma son verilmiş, anılan Bakanlığa bağlı olarak "İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü" kurulmuştur. Silah sanayi de bu yeni müdürlüğe verilmişti.

1920'lere kadar geçen süre, bazı teknik yenilemeler ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülen genel üretim kapasitesinin artması gibi kısmi iyileştirmeler dışında 19'uncu asrın son 20 yıllık döneminin devamı niteliğini taşıyordu. Balkan Savaşının kaybedilmesi askerî fabrikaların Anadolu'ya taşınmasını zorunlu kıldı. 1910'lu yıllarda bazı sanayi tesislerinin İstanbul dışına çıkarılması ve uygun yer seçilmesi için Orta Anadolu'ya gönderilen heyetler Kayseri'de Bünyan ilçesi ve Kızılırmak yöresinde inceleme yapmış, Harbiye Nezaretine rapor vermiştir. Birinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle bu girişim ileriye götürülememiştir.

Kurtuluş Savaşı ve bu savaş sonunda elde edilen bağımsızlık, güçlükler ve yokluklarla dolu çileli olduğu kadar inançlı ve kararlı tutumun bir sonucudur. Bu sonucun elde edilmesinde kısıtlı da olsa kurulu savunma sanayinin önemli payı vardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya geçişi ve Kurtuluş Savaşının başlamasıyla Anadolu'da daha yüksek kapasiteli askerî fabrikaların ilk kuruluş adımları atıldı. Bunlardan Erzurum, Eskişehir ve Ankara Silah Tamirhaneleri ve Keskin Fişek İmalathanesi, Anadolu'da askerî fabrikaların kurulmasının başlangıcını oluşturdu.

Atatürk'ün, "Eskimiş teknolojileri değil, en yeni teknolojiyi ülkeye getirmedikimiz, getiremediğimiz sürece, yabancı ülkelere bağımlı olmaktan kurtulamayacağız... Bunun için de mümkün olduğu kadar kemerleri sıkarak, kendi yağımızla kavrularak ya da yeni parasal kaynaklar yaratarak çağdaş teknolojilerin en yenilerini topraklarımıza taşıyacağız. Eski teknolojileri, bize kolaylıklar tanıyarak getiren yabancı devletlerin kurnazlıklarını anlamak için insanın ya kör ya da aptal olması gerekir. Biz yeni ve genç bir Türkiye kuruyoruz. Geri kalmış teknolojilere gereksinimimiz yok, ya en yenisini kurarak onlarla boy ölçüşürüz ya da biraz daha sabreder bunu yapabilecek güce erişmemizi bekleriz." direktifi askerî fabrikaların kurulmasında temel çıkış noktası oldu.

Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber savunma sanayinin yeniden organizasyonu başladı. Asım Paşa başkanlığında oluşturulan bir kurul Savunma Sanayinin, Kırıkkale civarında kurulmasını tercih etti. Böylece özel sektör dışındaki İstanbul merkezli savunma sanayii tesisleri stratejik açıdan Ankara civarı odaklı olarak İç Anadolu'da konuşlandırıldı. Ancak, İstanbul dışındaki İzmir, Erzurum gibi illerdeki ordu birliklerini doğrudan destekleyen bazı Askerî Fabrikalar konumlarını korudular.

O dönemde sanayinin çoğunun küçük ve zenaat durumunda olması nedeniyle, ordu kendi ihtiyaçlarını karşılama cihetine gitti. Cumhuriyetin ilanından sonra Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü kuruldu. Merkezi Ankara'da olan bu oluşum, İstanbul, Kırıkkale ve yurdun birçok köşesinde yer alan kuruluşlarla, Cumhuriyet yönetiminin sanayi yapılanmasının temel taşlarından biri oldu.

Osmanlı döneminde İstanbul-Tophane’de kullanılan ve Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara’ya kaçırılmayanlar ile ticari amaçlı üretimde kullanılan tezgâhlar savaş sonrası Ankara’ya taşındı. Burası Seyr-i Sefain İdaresine (Denizyolları İşletmesi) devredilmiş ve kalan teçhizat Zeytinburnu tesislerine ve Tersaneye gönderilerek 450 yıllık geçmişe sahip İstanbul Tophanesi tarihe karıştı.

1. Zeytinburnu Tapa Fabrikası

Zeytinburnu’ndaki Fişek Fabrikası tezgâhlarının 1924 yılında Ankara’ya gönderilmesi üzerine Karaağaç Tapa Fabrikası boşalan binaya taşındı, 1927 yılında savaştan kalma tapaların yenileştirilmesine karar verilerek Fransız Oto-Moto firması ile sözleşme yapıldı. 1931 yılına kadar tapa üretimi için uğraşıldıysa da bu işten istenen sonuç elde edilemedi. Tapa tezgâhları Kırıkkale’ye gönderildi ve Tapa fabrikasının faaliyetleri sona erdirildi.

2. Zeytinburnu Silah Tamirhanesi

İstanbul Silah Fabrikasının kapatılması üzerine Trakya’da bulunan askerî birliklerin silah onarım işi güçleştiğinden Genelkurmay Başkanlığı talimatıyla, Zeytinburnu’ndaki fişek fabrikası binası silah tamirhanesine dönüştürüldü ve 1936 yılında faaliyete geçildi.

Tamirhane’de İstanbul ve civarı ile Trakya’daki birliklerin tüfek, top arabası tekerleri onarılıyordu. Bir süre sonra tamirhanenin önüne yapılan askerî demir yolu rampası ile deniz kenarındaki iskelesi ve vinci sayesinde sevk işlemlerinin kolaylığı nedeniyle büyük çaplı topların onarımı da yapıldı.

3. Bakırköy Barut Fabrikası

İstanbul’un kurtuluşu ve Cumhuriyetin ilanından sonra, 1923 yılı sonlarında ticari bir şekilde çalıştırılmakta olan Barut fabrikasının tekrar faaliyete geçebilmesi için yapılan çalışmalar sonunda dumansız barut üretimine başlandı. Fabrika, 1924 yılından 1930 yılına kadar normal düzeninde çalıştı. Ancak, o tarihlerde Avrupa’dan barut ithali başladı. İthal edilen barutun yerli üretime göre daha ucuz olması ve fabrikanın eksikliklerinden dolayı verimli çalışmadığı gerekçesiyle fabrika geçici olarak kapatıldı.

Bununla beraber, yurt içinde barut üreten başka herhangi bir fabrika olmamasından dolayı, 1932 yılında üretime yeniden başlandı. Kırıkkale’de 1939 yılında Barut Fabrikasının işletmeye alınmasıyla bu fabrikanın faaliyetleri sona erdi.

4. Silahtarağa Av ve Tabanca Fişeği Fabrikası

Maliye Bakanlığı, 8 Aralık 1925 tarih ve 672 sayılı “Askerî Fabrikalara Ait Mevaddı İnhisariyenin Maliye Vekâletine Devri” kanunu gereğince barut ve patlayıcı maddeler ile fişek ve av mühimmatını hazinenin menfaatlerine en uygun işletme yetkisini aldı.

Alınan bu yetkiyle Maliye Bakanlığı, Fransız sermayedarlarla anlaşmış ve kurulan Barut ve Mevaddı İnhisari İşletme Türk Anonim Şirketi ile Bakanlık arasında sözleşme yapılmıştır. Sözleşme gereğince, Şirket, biri İstanbul-Silahtarağa’da av fişeği, av saçması ve tabanca fişeği, diğeri Küçükoyzgat (Elmadağ-Ankara)’da kara barut ve dinamit üretecek iki fabrika kurdu. Genel müdürü bir Fransız olan Silahtarağa’daki fabrikada 1932 yılına kadar üretim yapılamadı. Bunun üzerine şirket tasfiye edilerek geçici bir idare oluşturuldu. Aynı personelle de sonuç alınamayınca, 1934 yılında Askerî Fabrikadan gönderilen teknik personelle bir süre sonra tabanca fişeği, çeşitli av kovani, dolu av fişeği ve av saçması

üretildi. Bu fabrika 1934 yılı içinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredildi. Devir sonrasında fabrika elden geçirilmiş ve yabancı müteahhit eliyle yapılan saçma üretimi, tabanca fişeği üretim tezgâhlarına yapılan gerekli yatırımlarla seferberlik durumunda savaş fişeği üretecek duruma gelmiştir.

1. Fişek Fabrikası

Piyade silahlarında kullanılacak fişek üretim fabrikasının Ankara'da inşası 1924 yılında tamamlandı. İstanbul Fişek Fabrikasındaki tezgâhlar ile Keskin Fişek Fabrikası tüm teçhizatıyla birlikte taşındı. Ancak İstanbul'dan taşınan tezgâhlar eski ve hedeflenen üretim miktarını sağlamaktan uzak olması nedeniyle, 1928 yılı başlarına kadar üretim yapılamadı, bir yandan mevcut tezgâhlar modernize edilirken diğer yandan da İsviçre'den satın alınan tezgâhların gelmesi, böylelikle alt yapının tamamlanması beklendi. 1925 yılından itibaren Almanya'dan getirilen uzman usta ve işçilerin de desteğiyle 1928 yılında seri üretime geçildi, 28 milyon fişek üretildi. Bu rakam 1932 yılında 32 milyona ulaşmıştır.

2. Silah Fabrikası

Kurtuluş Savaşı döneminde görülen ihtiyaç üzerine top ve tüfek tamiri yapmak üzere Ankara'da silah tamirhanesi kuruldu, bilahare silah fabrikası adını aldı. Top ve tüfek işletmelerini içeren bu fabrika 1922 yılında takviye ve ıslah edildi.

a. Top İşletmesi

Kurtuluş Savaşı'ndan kalan fabrika Zeytinburnu'ndan getirilen Seri Ateşlemeli Kundak Fabrikası tezgâhları ile Tophane fabrikasından getirilen bazı tezgâhlarla takviye edildi. Berlin Tasfiye Kurulunca 1923-1924 yıllarında gönderilen tezgâhlar bunlara ilave edildi.

1933 yılında yaptırılan top montaj kısmı yeterli olmayınca 1937 yılında genişletildi. Yine 1934 yılında dövme ve dökümhane kısımları ıslah edildi.

Top İşletmesinde sadece top tamirâtı ve malzeme imali ile yetinilmedi, muhtelif tipte sahra toplarının çap ve mühimmatının yenilenmesi ve etkinleştirilmesi yönünde tadilat etütleri de yapıldı, 8,4/29 cm'lik 40 adet İngiliz sahra topu ile 40 adet 7,5/30 cm.lik Krupp sahra topları 7,5/35 cm sahra topuna dönüştürüldü, menzilleri 7500 m'den 12500 m'ye artırıldı. 1938-1939 yıllarında 40 adet 81 mm havan ve muhteviyatı imali gerçekleştirildi.

b. Tüfek İşletmesi

Kurtuluş Savaşı sonrası Tophane'deki tüfek tezgâhlarının tamamı Ankara'ya getirilerek bir kısmı monte edildi ve fabrikanın kapasitesi artırıldı.

Uzun yıllardır düşünülmekte olan 30-35 yıllık 7,65 mm çapındaki Mauser tüfeklerinin 7,9mm çapa dönüştürülmesi için Avrupa firmaları, bu tüfeklerin kendi ülkelerinde modernize edilmesini önerdi, Almanya'dan çağrılan uzman, bu işlemin Türkiye'de yapılmasının verimli ve ekonomik olmayacağını, uzun zamana ihtiyaç duyulacağını vurguladı.

Ancak, 1932 yılında Tophane'den sökülen tezgâhlar tamir ve bakımdan geçirildi. Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün diğer fabrikalarından transfer edilenlerle takviye edilerek önce 1932 yılında deneme maksatlı 1000 tüfek başarıyla tadil edildi. 1933-1935 yılları arasında toplam 62.000 piyade tüfeğinin tadilatı, hiçbir dış yardım almaksızın Türk mühendis ve işçisinin emeğiyle Almanların 3-4 milyon liralık maliyet teklifine karşın 850.000 liraya

gerçekleşti.

Ankara Tüfek İşletmesinde tüfek namlusu ve kundağı imal edilirken Kırıkkale İşletmesinden de kabza, zarf ve tetik aksam imal edilmekte ve bunlar Ankara'daki tesiste monte edilmekteydi. Bu tesiste aynı zamanda tüfek ve makineli tüfek tamirâtı, kasatura ile kılıç tamirâtı ve yenilerinin imali de yapılmaktaydı.

Kırıkkale'de de mevcut II numaralı Tüfek İşletmesinin genişletilmesi kapsamında, Ankara'daki 1 numaralı Tüfek İşletmesi Kırıkkale'ye nakledildi.

3. Marangoz Fabrikası

Kurtuluş Savaşı döneminde özellikle silah ve mühimmat taşınmasında gerekli sandıkları, top tekerlerini yapacak marangoz fabrikası Ankara Garı yakınlarında kurulmuştu. Savaşı müteakip, bu fabrika tevsi edilmiş, 1925 yılında makine, kazan ve kesim daireleri, 1928 yılında top tekerlek imalathanesi, uzun tahtaları kıvrırmak suretiyle ispit (jant) yapmak için buhar kazanları, demirhane kısımları eklendi. Bu arada Zeytinburnu Marangoz Fabrikasından getirilen tezgâhlar da monte edilmiştir. 1935 yılında da kereste kurutma fırını yapılmıştır.

Bu dönemde fabrikada cephanes, fişek, tüfek sandıkları, top tekerleği, tüfek kundağı taslağı, çeşitli fırçalar, dağ malzemesi (kayak gibi), at eyerlerinin ahşap aksamı üretimi gerçekleştirildi.

4. Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi Dolum Tesisi

1929 yılına kadar piyade fişeklerinin kapsülleri Avrupa'dan satın alınmaktaydı. Bu eksikliğı gidermek üzere 1 Mart 1930 tarihinde Kayaş Kapsül Fabrikası tesis edildi. Bu işlerde yetişkin sanatkâr olmadığı için fabrikadaki uzman subaylar kapsül yapmaya başladı, yine aynı yıl içinde personel yetiştirmek suretiyle, seri üretime geçildi. Üretim her geçen yıl artarak 1936 yılında yıllık 36 milyon adede ulaştı.

Fabrika kurulduğu dönemde, kapsül üretiminde, Millî Mücadele'de İstanbul'dan kaçırılmış bir miktar ilk ecza maddesi olan fülminat kullanıldı. Nakli ve depolanması son derece riskli olan fülminatın, kapsül üretiminde elde edilen başarı nedeniyle İngiltere'den ithali cihetine gidilmedi, mevcut imkânlar kullanılarak yılda 92 milyon kapsül üretecek kadar fülminat imali 1936 yılı sonuna kadar gerçekleştirildi.

Kayaş Kapsül Fabrikasında ayrıca 1932 yılından itibaren topçu mühimmatına ait yemleme kapsülleri, 1933 yılından itibaren çarpma tapa ve tahrip kapsülleri imaline başlandı.

1935 yılından itibaren de deniz mühimmatına ait muhtelif elektrikli füyeler, sisleme cihazı füyeleri üretimleri ile Devlet Demiryollarının tehlike sinyal fişekleri, maden ocakları için emniyetli tutuşturucu ve şenlik fişeklerinin de imaline başlandı.

Birinci Dünya Savaşından kalma emniyetsiz, depolanması ve kullanımı uygun olmayan topçu mühimmatının ıslahı gerekmesi nedeniyle bu tür mühimmatın emniyetli hale getirilmesi çalışmaları 1924 yılında Kayaş'ta Ali Ağa Deresi olarak adlandırılan yerde başlatıldı.

5. Gaz Maske Fabrikası

Savaş esnasında zehirleyici gazların kullanılması durumunda, gerek askerlerin ve gerekse sivil halkın korunması için gerekli olan gaz maskelerinin imali maksadıyla, Alman Auer firması ile Kızılay Derneği tarafından yapılan anlaşmaya göre 1935 yılında işletmeye açılan yılda 100.000 adet üretim kapasitesine sahip fabrika Ankara'da Mamak semtinde

kuruldu. Bu tarihten itibaren gaz maskeleri üreten fabrika ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri için sis makinesi, alev makinesi, sis el bombası ve sis kutusu üretimi de yaptı.

1925 Yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı bir fabrika olarak temeli atılan Mühimmat Fabrikası, 15cm çapına kadar olan mühimmatın deneme üretimine 1929 yılında başlamıştır. Bu fabrika mermi, tapa ve imlâ işletmelerinden oluşmaktaydı.

1 – Mermi İşletmesi:

Birinci Dünya Savaşını müteakip faaliyetleri durdurulan İstanbul Zeytinburnu'nda bulunan eski Mühimmat Fabrikasındaki tezgâhların bir kısmı Millî Mücadele döneminde Anadolu'ya kaçırıldı. Ancak, bu tezgâhların imalat kapasitesinin düşüklüğü nedeniyle Anadolu'da yeni bir mermi fabrikasının inşası gerekmişti.

1925 yılında Kırıkkale'de kurulma çalışmaları başlayan mermi fabrikasının imalâta başlaması 1928 yılında mümkün olmuştur. Bu fabrika, 1932 tarihine kadar yalnız mermi gövdeleri imal etti. Tam atım mühimmat teslimine ancak 1933 tarihinde başlayabildi.

1931'de ihalesi yapılan trotil imalathanesi 1932 senesinde faaliyete geçirilmiş ve alınan teçhizat ve yapılan yeni tesisat ile 1933 yılında mermi fabrikası yalnız mermi gövdesi değil tam atım topçu mühimmatı teslim edecek hale getirildi.

Aynı yıl, mermi fabrikasındaki presler kullanılarak pirinç hadde hanesinden alınan malzemeyle mermi kovanlarının seri imaline başlandı ve yurtdışından tedariki önlendi.

Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı yıllarında siparişi verilen, Berlin Tasfiye Komisyonundan gönderilmiş olan ve kurulmamış bulunan bazı mermi tezgâhları da 1932 yılında monte edildi ve fabrikanın imalat kapasitesi arttırıldı.

1934 yılında tapa ve mermi işlemlerini ihtiva eden mermi fabrikası artık tam atım mühimmat teslim etmeye başladığından adı Topçu Mühimmat Fabrikasına dönüştürüldü.

Mermi fabrikasının ihalesinde takım, avadanlık ve masterların yurtdışından alınması yer aldı. Bu gibi ölçü ve yardımcı malzemeyi yapıp hazırlayacak takım imal atölyesi göz ardı edildi, yalnız tamirat için ufak bir çarkhane (torna tezgah atelyesi) yaptırıldı. Bu da özellikle sürekli bir imalât için büyük bir mahzur teşkil ettiğinden 1934 yılında fabrikanın tam verimli çalışması için gerekli takım ve masterları yetiştirecek bir takımhanenin tesisi için gereken tezgâhların alımı planlandı. Yapılan bu yatırım ile geliştirilen mermi fabrikası, tam ve kusursuz olarak aldığı siparişleri yaparak beklenen verimi sağladı.

1939 yılında top fabrikasındaki büyük presten istifade edilerek, mermi fabrikasında yapılamayan 15cm.lik kovanların imali de mümkün oldu.

Ayrı bir küçük çaplı mermi fabrikası kurulmamış, 2 ve 3,7cm.lik silahların tahrip ve zırh danelerinin bu fabrikada imallerinde yapılan etüt ve denemeler sonrasında başarı sağlanmıştır.

Mermi fabrikası teçhizatından istifade ile çelik hanede taslak olarak imal edilen savunma el bombaları burada ikmal ve tapa işletmesinde imal edilen tapalar ile teçhiz edilmeye başlandı ve orduya teslim edildi. Burada ayrıca taarruz el bombaları da imal edildi.

2 – Tapa İşletmesi:

Osmanlı döneminde Edirne Karaağaç'ta bulunan ve daha sonra İstanbul'a taşınan eski Tapa Fabrikası günlük 100 adet müsademeli ve 200 adet gecikmeli tapa ile 200 adet vidalı kapsül ve 300 adet fünüye yapacak kapasitedeydi. 1924 yılında tezgâhlar, Zeytinburnu'ndaki fabrikadan Ankara'ya gönderilen Fişek Fabrikası binasına nakledildi.

1927 yılına kadar burada monte edilen tapa tezgâhlarıyla yeni tapa yapılamadı ve tapa tamiratı, fünüye ve vidalı kapsül imaliyle yetinildi. 1927 yılında Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma pek çok tapanın ıslah ve yenileştirme işinin Oto - Moto adındaki Fransız Şirketine verilmesi ve Askerî Fabrikaların kontrolü altında bu işin Zeytinburnu Tapa Fabrikasında yapılması sözleşmeye bağlandı. Bu tapa ıslah işi 1931 yılına kadar devam etti ve bu müddet zarfında imal tezgâhları da artırılarak takviye edildi.

Zeytinburnu'ndaki tapa tezgâhlarından bir kısmı 1931 ve kalan diğer aksamı da 1932 yılında Kırıkkale'de inşa edilmiş olan fabrikaya nakledilerek burada monte edildi ve imalat başladı. Tapa üretiminde sıhhat ve hassasiyeti temin ve en azından mermi imalâtına karşı gelecek sayıda tapa imali gerekliliğinden, 1934 yılında tevsi (genişletme) projesi başlatıldı. Tapa imalâtı için gereken tezgâhlar 1936 senesinde monte edilerek işletilmeye başlandı.

Trotıl Dolum Tesisi:

Mermilere imlâ edilecek trotil patlayıcı maddesinin homojen bir şekilde doldurulması için 1931 yılında tesisine başlanan trotil imlâ atölyesi 1932 yılında faaliyete geçirildi.

Ayrıca, 1924 yılında Berlin Tasfiye Komisyonundan gönderilmiş olan ve detonatörlere gerekli trotili basacak trotil presleri ile mermilere presle trotil basmak için alınan bir trotil presi de monte edilerek işletildi.

Terkip Atölyesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında tedarik edilip Zeytinburnu fabrikasından 1933 yılında nakledilen el aparatlarıyla, tesis edilen terkip atölyesinde Topçu mühimmat fabrikasında imal edilen mermi, trotil paralama hakkıyla imlâ edildikten sonra kartuş haline konulmasına, merminin kovanla terkip edilmesine ve tapasıyla beraber hermetik olarak tam atım halinde sandıklanmasına başlandı.

Pirinç Döküm ve Haddehanesi

Askerî Fabrikaların daha yüksek kapasitede inşa edilmeleri gerekliliği, pirinç fişek kovanı, pirinç topçu mermi kovanı, mermilere bakır sevk şeridi, tapa ve vidalı kapsül, kapsüllük, fünüyelik gibi muhtelif şekil ve ebatta pirinç ve bakır malzeme hazırlayacak yeni ve modern bir fabrika tesisi gerektirdi ve işletme 1929 yılında teslim alındı. Tesisin 1931 sonunda verimli çalışmaya başlamasıyla Avrupa'dan fişek ve nikel yüksük alımına son verildi.

Fabrika bu imalatın dışında kuruma bağlı diğer fabrikaların ve kuruluşların talep ettiği ve yılda 50 tonu bulan muhtelif saf maden ve alaşımlardan tel, boru, varak, levha ve şerit halinde de malzeme hazırlama yeteneğine sahip oldu.

Nal Fabrikası

Ordudaki koşum hayvanlarının nal ihtiyacı; Avrupa'dan ithalatla, Ordu hayvan hastanelerinde ve okullarda nalbant yetiştirilirken elde dövülerek ilkel şekilde yapılan nallarla, hurda demirlerden dövülerek yapılan gayri muntazam nalların satın alınmasıyla veya birliklerin kendi imkânlarıyla yapabildiği nallarla karşılanıyordu.

14 Nisan 1932 tarihinde nal fabrikasının temeli atıldı ve 29 Mart 1933 tarihinde ilk nal yapılarak ordu ihtiyacı yurt içinden karşılanmaya başladı.

Nitroselülozlu Barut Fabrikası

Bakırköy Barut Fabrikasının kapasitesinin yetersizliği nedeniyle yeni bir nitroselülozlu barut fabrikasının inşası, 1934 tevsi programında yer aldı ve bir Alman firmasınınca 14 Mayıs 1937 tarihinde fabrikanın temeli atıldı, 1 Kasım 1939 tarihinden itibaren tam kapasiteyle üretime başladı.

Top Fabrikası

Ankara'daki top fabrikası mevcut topların onarımını yapmaya devam ederken bu fabrikanın tevsi yerine, yeni sahra topu, obüs, uçaksavar topu ve sahra obüsü gibi ağır silah ihtiyacını karşılamak üzere modern bir top fabrikası kurulması çalışması 1937 yılında başladı ve fabrika 1939 yılında iki Alman firması tarafından tamamlandı. Eğitim için Almanya'ya gönderilen teknik personel II. Dünya Savaşı çıkması sonucu, Alman Hükümetinin izin vermemesinden dolayı top fabrikasında çalışmadan ve eğitimlerini tamamlamadan yurda döndüler ve Almanya'dan da eğitmen getirilemedi. Alman montörler de geri döndüler. Ancak fabrika, 1940 yılında mevcut bilgi ile işletmeye alındı.

Fabrika aynı zamanda bu top veya obüsler için gerekli toparlak, düzen, cephane arabası ve namlu taşıma araçlarını da imal edecek yeteneğe sahip olmuştur.

Tüfek İşletmesi

Askerî Fabrikaların 1934 yılı tevsi programında Ankara Silah Fabrikasındaki tüfek işletmesinin günde 100 tüfek imal kapasitesine çıkarılabilmesi yer almıştı. Bununla beraber binaların ve tezgâh modellerinin eskiliği nedeniyle Kırıkkale'de yeni bir fabrika kurulması kararlaştırıldı. 1935 yılında Alman Fritz Werner firması ile sözleşme yapılmış, Ankara tüfek atölyesinden getirilen ve alınan 334 tezgâh kurularak üretime 1939 yılında başlanmıştır.

Dişli Fabrikası

Fabrikasının tesisi, numune bir tank imalinin etüdü sırasında öngörüldü. 1936 yılında yetenek belirlemek üzere deneme mahiyetinde bir tank imal edildi. Bu tecrübeye tankın esas itibarıyla yalnız motor ile transmisyon ve diferansiyel dişlilerinin askerî fabrikalarda imal edilemeyeceği tespit edildi. Bir dişli fabrikası tesisinin sadece tanklar için değil, orduda mevcut birçok motorlu araçlarla, askerî fabrikalarda ihtiyaç duyulan dişlilerin de imalinin gerekliliği düşüncesiyle tesisi yoluna gidildi.

Fabrika 1938 yılında bazı dişlilerin imali için işler hâle getirildi.

Küçükyozgat (Elmadağ) Barut Fabrikaları

Tekel Bakanlığında Askerî Fabrikalara devredilmiş olan ve Barut ve Mevaddı İnfilâkiye İnhisarı Şirketi tarafından Elmadağ'da en modern ve mükemmel teçhizatla kurulan fabrikada; asit, nitroselüloz, dinamit, karabarut, fitil imalathaneleri ile elektrik santrali, kimyaevi, depo, arıtma tesisi ve hizmet binaları yer aldı.

Barut ve Mevaddı İnfilâkiye İnhisarı İşletme Türk Anonim Şirketi bu tesisi yarı hissesi hazineye ve yarı hissesi kendisine alt olmak üzere yaptı, 7 Ocak 1932 tarihinde iflâs etti. Bunun üzerine Tekel Bakanlığı bu tesisi 2441 numaralı ve 27 Mayıs 1934 tarihli kanunla Askerî Fabrikalara devretti ve o tarihten itibaren imalât kapasitesi arttırıldı.

1 Temmuz 1934 tarihinde Askerî Fabrikalara devrinden sonra burada; fitil fabrikası, trotil fabrikası, kibrit asidi yoğunlaştırma fabrikası, oleum fabrikası, nitrik asit yoğunlaştırma fabrikası ve nitrogliserinli barut fabrikası yeniden inşa edildi ve işletmeye açıldı.

Diğer Askerî Fabrikalar

Gerek Kurtuluş Savaşı ve olası savaşlarda ordunun silah bakım onarımını yapacak ülke geneline yayılmış tamirhane ve fabrikalar tesis edildi.

1. Erzurum Silah Fabrikası

Kurtuluş Savaşı yıllarında düzenlenen silah tamirhanesi, 1936 yılında doğu cephesindeki Birliklerinin silah, araç ve gereçlerinin bakım ihtiyacını karşılayacak hale getirildi.

2. İzmir Silah Fabrikası

İzmir’de kurulan tamirhane, yeni tezgâh ve personelle takviye edilerek Müstahkem Mevki Komutanlığı ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye çıkarıldı.

3. Çorlu Silah Tamirhanesi

Yeni bir dünya savaşı olasılığına karşı Trakya’daki askerî birliklerin ve bunların araç, silah ve gereçlerinin artması sonucu 1938-1939 yıllarında kuruldu.

4. Çanakkale Silah Tamirhanesi

Çanakkale’nin önemi münasebetiyle 1938 yılında kurulan fabrika top tüfek onarımı yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonrası kapanmış, daha sonra Gelibolu’da kurulmuştur.

O dönemde kurulan bu askerî fabrikalar bazı isim değişiklikleri olmakla birlikte, hâlen daha gelişmiş olarak TSK bünyesinde teknolojik gelişmeleri takip ederek faaliyetlerini sürdürmektedir.

5. Konya ve Kayseri Güherçile Kalhaneleri

Barut imalinde kullanılan güherçilenin (potasyum nitrat) ayrışma ve ayıklama işlemi için Kurtuluş Savaşı sırasında tesis edildi. Önce Tekel Bakanlığına bağlı olan bu tesisler daha sonra askerî fabrika statüsüne kavuştu, daha sonra Elmadağ Barut Fabrikasına taşındı.

Askerî Tersaneler

Gölcük Tersanesi

1925 yılında Osmanlı donanmasından kalan Yavuz zırhlısının tamiri kararı, Gölcük’te bir askerî tersanenin kurulmasına vesile oldu. Aynı yıl bir havuz inşa edildi ve Almanlar Yavuz’un tamirini gerçekleştirdi. Daha sonra Almanların kurmuş olduğu bu tesisler satın alınarak tersanenin çekirdeği oluşturuldu. Tesiste ayrıca, çeşitli onarım atölyeleri, deniz mayınları, akümülatör ve torpido fabrikaları da kuruldu.

Deniz Kuvvetlerimizin gelişmesi paralelinde, 1932 yılından itibaren Tersanenin diğer savaş gemileri, yardımcı savaş gemileri ve denizaltıların inşa, bakım ve onarımını yapacak seviyeye getirilmesi çalışmaları başlatıldı. Bu kapsamda İstanbul Haliç tersanesindeki tezgâh ve malzeme buraya taşındı. Gölcük Tersanesinde kapsamlı tevsi çalışmalarına 1938 yılında başlandı. Tersanenin gelişimi 1950 yılından itibaren gerçekleşti.

Askerî Fabrikalar İnsan Gücü Yetiştirme Programı

Askerî fabrikalar kurulurken ve geliştirilirken diğer taraftan da bu fabrikalarda hizmet verecek teknik personelin yetiştirilmesine büyük önem verildi. Askerî fabrikalarda istihdam etmek üzere 1924 yılından itibaren gerek sivil mühendis ve teknisyen adayları ve gerekse subaylardan durumları uygun olanlar bir hazırlık sürecinden sonra yurt dışına (özellikle Almanya ve Fransa) öğrenime gönderildi. Bunun yanında askerî sanayide çalışacak işçiler için de Kırıkkale’de Askerî Sanayi Lisesi kuruldu.

Askerî Malzeme İmalatı yapacak Sivil Fabrika Gayretleri

Askerî Fabrikaların silah mühimmatı yapılırken özel sektörde askerî teçhizat üretim gayretleri de sürdürülmüştür.

Nuri Killigil Fabrikaları

Bunlardan en kayda değer olanı Nuri Killigil (Emekli General)’in İstanbul Söğütözü’de silah fabrikası kurma teşebbüsüdür. 1938 yılında Söğütözü’deki modern eşya fabrikasını satın alarak matara, gaz maskesi ve çelik başlık üretimine başlamış, ondan sonra da boş kovan üretimine geçmiştir. II. Dünya Savaşı başlama olasılığının artması üzerine Millî Savunma Bakanlığınca silah ve cephane üretimi hususunda teşvik edildi. Fabrikada Brand havanları, havan topları, mermi ve tabanca ile tahrip kalıbı ve pyroteknik malzeme üretti. Fabrika daha sonra Mısır, Pakistan ve Suriye gibi ülkelere ihracat yaptı.

2 Mart 1949’da meydana gelen patlama sonrası fabrikada faaliyetlere son verildi.

Şakir Zümre Fabrikaları

Savunma sanayi alanında üretim yapan, Türkiye’nin ilk ve büyük özel sektör fabrikasının temelleri 1925 yılında İstanbul, Haliç’te atıldı. Fabrika, Atatürk’ün uygun görmesiyle Türk girişimci Şakir Zümre tarafından ve tamamı yerli sermaye ile kuruldu.

Şakir Zümre uzun yıllar Türk ordusunun gereksinimi olan silah ve cephanelerin üretimini yaptı. Bulgaristan’dan getirilen yabancı usta ve teknisyenler ile ilk bomba yapımına başladı ve kısa bir süre sonra fabrikada yerli işçi ve usta yetiştirmeyi başarabildi. 1930’lu yıllarda fabrikanın tüm personelinin Türk çalışanlar oluşturmuştu.

Türk Hava Kuvvetlerinin ilk cephane gereksinimleri Şakir Zümre Fabrikası tarafından üretildi. Bu bombaların kullanma biçimleri Şakir Zümre Fabrikası’nın teknik ekibi tarafından projelendirilerek teknik şartnameleri hazırlandı ve 1939 yılında kitap olarak yayımlandı. Türk ordusuna ait İmalat-ı Harbiye Fabrikaları, Şakir Zümre Fabrikası ile müşterek silah üretimi ve revizyonlar yaptı.

Türk Hava Kuvvetlerine ait ilk bombardıman uçaklarının kullandığı ilk bombaların büyük bir bölümü Şakir Zümre Fabrikası’nda üretilmiştir. 100kg, 300kg, 500kg ve 1000kg.lık uçak bombaları ve çeşitli yangın bombaları bu fabrikada seri olarak üretildi.

Türk Deniz Kuvvetlerinin gereksinimi olan çeşitli boylardaki su bombaları ve cephaneler ile ilk Türk denizaltı su bombaları bu fabrikanın seri üretimleri arasındadır.

Türk Kara Kuvvetlerinin gereksinimi olan silah ve cephaneler, eğitim bombaları, işaret ve aydınlatma fişekleri ve bu fişekleri ateşlemeye yarayan silahlar Şakir Zümre Fabrikası’nın en çok ürettiği ürünlerdendir. El bombasından top kamasına ve çeşitli çaplarda kara mayınlarına değin, Türk ordusunun gereksinimi olan çeşitli cephaneler, bu fabrikada Türk teknisyen ve ustalar tarafından yapıldı.

Şakir Zümre Fabrikası çeşitli ülkelerden siparişler almış ve yurt dışına da üretimler yapmıştır. İhracat yaptığı ülkelerden bazıları; Yunanistan, Bulgaristan, Polonya ve Mısır'dır. Yunan ordusunun bomba gereksinimini karşılamak üzere 1937 yılında Yunanistan'la 1,5 milyon liralık satış sözleşmesi yapıldı.

Şakir Zümre Fabrikası'nda üretilen uçak bombaları Alman saldırısı karşısında, hava kuvvetlerini güçlendirmek isteyen Polonya tarafından da satın alındı.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Türkiye'ye yapılan Amerikan silah yardımlarından sonra Şakir Zümre Fabrikası savunma sanayi üretimlerine son vermek zorunda kaldı. 1946 yılında anonim şirkete dönüştürülen fabrika 1970 yılında kapatıldı.

Atatürk döneminde başlatılan sanayileşme atılımının bir parçası olan özel sektör savunma sanayi çabaları gerek yurt içinde teknik anlayıştaki zafiyet ve gerekse dış etmenler nedeniyle o dönemde hedefine tam ulaşamadı. Yeterli teknik personel ve teknolojik birikim sağlanamaması ve dışarıdan gelen baskılar ve askerî yardımlar bu alanda gelişimi kısmen önlemiş, bir süre sonra da bu şirketler kapanmıştır.

Büyük bir savaştan çıkarak yeniden yapılanan genç Türkiye'de Büyük Önder Atatürk, savunma için yurt içinde harp aracı silah üretimine son derece önem vermiş, kısıtlı imkânlar seferber edilmiştir. Bir taraftan devlet silah ve mühimmat üretmeye çalışırken diğer taraftan özel sektör de teşvik edilmiştir.

Osmanlı döneminde olduğu gibi, daha sonraki yıllarda da askerî fabrikalar silah ve mühimmat üretmek üzere Avrupa'dan, özellikle Almanya ve Fransa'dan yoğun teknoloji transferi ve modern tezgâh yatırımı yapmıştır.

Askerî fabrikalarda çalışacak teknik personel eğitime önem verilmiş ve istihdamı sağlanmıştır. Askerî fabrikalar çoğunlukla Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacını karşılamışlar, yurt dışı satışları sınırlı kalmıştır.

Büyük önder Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda, dışarıdan teknolojik destek alarak mevcut imkanlar dahilinde modern teçhizatla kurulan ve geliştirilen askerî fabrikalar, zaman zaman zorluklarla karşılaşmalarına karşın, Türk Silahlı Kuvvetlerinin silah, mühimmat teçhizat ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynamıştır.

İsmail Taner AKAY

KAYNAKÇA

Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Askerî Fabrika Basımevi, Ankara 1940.

DAĞTEKİN, Hüseyin, "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askerî Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", **Tarih Vesikaları**, S 1/16, Ağustos 1955.

MKE Dergisi, 45. Yıl Özel Sayısı, No:99/100, 1995.

NALBANT, Tamer, **İmalat-Harbiye ve Silah Fabrikalarının Millî Mücadelede Aldığı Görevler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006.

ÖNDER, Aynur, **Türk Savunma Sanayinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Yeri**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

ÖZER, İsmail, **Nuri Paşa (Killigil), Hayatı, Askerî ve Sivil Faaliyetleri**, Gazi Üniversitesi Siyasal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.



Askerî Fabrikalar



Atatürk Döneminde Askerî Fabrikalar

03/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-askeri-fabrikalar/?pdf=3827> adresinden erişilmiştir